

УДК 346.21

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.12>**Владислав Єфіменко,**

студент II курсу магістратури юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМЦЯ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТИНЕНТАЛЬНІЙ ЄВРОПІ

Стаття присвячена висвітленню питання про роль та значення поняття «підприємець» у соціально-економічних відносинах, які склалися протягом певних історичних періодів, та про вплив сприйняття підприємця на еволюцію підприємницької діяльності як явища. У статті досліджується історичний аспект розвитку підприємця як сегмента суспільства, причини його виникнення та процеси, які зумовлювали зміни у розумінні виду діяльності підприємця. У процесі аналізу розвитку поняття «підприємець» висвітлюються особливості історичних процесів, які відбувалися в континентальній Європі, позиції вчених-економістів та вчених-соціологів, які досліджували зазначене питання в історичній ретроспективі минулих століть, позиції науковців та дослідників сучасності, а також сучасне українське законодавство для демонстрації сприйняття підприємця в сучасному суспільстві. Крім того, у статті приділяється увага визначенню впливу розуміння терміна, що характеризує рід заняття, на сам вид такої діяльності в глобальному сенсі та тому, що впливало більше на розвиток підприємницької діяльності: самі економічні відносини, що виникають під час такої діяльності, чи соціальне сприйняття людини, яка займається підприємництвом. Також зазначено особливості окремого підприємця залежно від того, якими характерними рисами вони наділялись у певному історичному періоді або залежно від соціально-економічних явищ, адже поняття підприємця було доволі неоднорідним і розуміння роду занять такої людини піддавалося змінам. У роботі висвітлені основні економічні течії та їх представники-вчені, які, використовуючи соціально-економічний та історико-економічний підходи, демонструють, як підприємництво як рід діяльності та підприємець як агент або суб'єкт такого роду діяльності впливають один з одного та які функції і з якою метою виконує підприємець в умовах нових економічних процесів XIX-XX століть. Наголошено на важливості розуміння історично зумовлених процесів і їх впливу на соціально-економічні відносини в суспільстві та, -* як результат, на подальший розвиток підприємницької діяльності.

Ключові слова: соціально-економічні відносини, підприємництво, виробництво, торгівля, господарське право, історичний аспект, капітал, прибуток.

Постановка проблеми. Для розуміння тенденцій у розвитку соціально-економічних відносин у суспільстві необхідно розглядати питання взаємозв'язків учасників відносин виробництва, торгівлі, розподілу прибутку, заснування та юридичного базису економічних утворень в історичній ретроспективі, що в глобальному розумінні допоможе дізнатись що, як і коли впливало на розвиток таких відносин. Не є винятком і питання розвитку підприємництва. Важливо висвітлити паралельно підходи як до сприйняття та розуміння терміна «підприємець» як конкретного суб'єкта та члена суспільства, так і до розуміння підприємницької діяльності як сукупності дій, які підприємці виконували та виконують для досягнення поставленої перед ними мети на певному історичному етапі. Постає питання щодо того, що прева-

лювало і мало більший вплив на розвиток підприємництва в суспільстві: сама людина як носій певних прав, обов'язків, рушій ідей чи глобальні зміни на рівні взаємин учасників відносин підприємництва, торгівлі тощо? Постанова даної проблеми дасть змогу поглянути на сучасний етап розвитку підприємництва та спробувати сформулювати позицію щодо важливості сприйняття підприємця в сьогоденні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Дослідженню розвитку та генези підприємницької діяльності та підприємництва присвячено та опубліковано чимало наукових праць, статей підручників, що підтверджує підвищений інтерес вченої спільноти до проблематики і питання зміни розуміння такого роду соціально-економічних відносин протягом різних історичних

періодів. Серед вчених, які проявили інтерес до поставленого питання останнім часом, можна назвати Т. М. Колесник, О. С. Демидова, які у спільній статті [1] також звертають увагу і на поняття «підприємець», а не тільки на сам рід діяльності. Також дослідженням даної теми займався В. М. Мадгізон у його публікації з історії підприємництва як явища [2]. Невід'ємною частиною дослідження розвитку підприємництва є також дослідження розвитку організаційно-правових форм підприємництва, що в теоретичному та практичному аспекті вивчалися такими вченими, як І. В. Спасібо-Фатєєва, О. М. Вінник, І. М. Кучеренко [3]. Застосовуючи економічний підхід до досліджуваного питання, такі вчені, як М. В. Вачевський та Н. М. Примаченко, приділяли увагу розвитку підприємництва [4]. А. Г. Загородній, В. П. Мазній порушували питання щодо аналізу розуміння підприємця в аспекті його можливостей та обов'язків, через призму менеджменту [5]. Підприємницьку діяльність як феномен, що виник у людському суспільстві, досліджувала Л. В. Романова у своїй роботі [6], а також В. Селиванов [7] та багато інших дослідників.

Мета статті – висвітлити в історичній ретроспективі основні етапи розвитку підприємництва та поняття «підприємець» як невід'ємної частини соціально-економічних відносин у суспільстві, а також простежити важливість сприйняття підприємця як учасника таких відносин і визначити, що превалювало в еволюції підприємництва – зміна в сприйнятті підприємця-людини чи в сприйнятті підприємницької діяльності як частини суспільних відносин. Крім того, зроблено спробу продемонструвати певні думки щодо сучасного стану підприємництва і можливих тенденцій у розвитку такого роду діяльності в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Не є секретом, що паростки підприємництва в нашому розумінні зародилися ще у сиву давнину, коли матеріальне багатство відіграло роль у підтвердженні статусу власника і коли торгівля активно розвивалася. Щоправда, отримання багатства і прибутку не рідко супроводжувалося використанням сили у вигляді нападів, розбоїв тощо.

Щодо більш чіткого окреслення часу появи підприємництва як роду діяльності в континентальній Європі, то вже за часів античності, у Стародавній Греції, як у провідній за рівнем розвитку державі, Ксенофонт писав про це і порушував питання про те, щоб так зване «хозяйництво» отримало певне етичне окреслення задля спільного

підходу учасників таких відносин і для розвитку певної практики у веденні підприємництва того часу [7].

Проте, як зазначає В. Мадгізон у своїй роботі, сприйняття підприємця як людини аж до кінця XIX століття залишалось таким, що отожднює його з «власником» майна або інших матеріальних багатств, які він реалізовував, хоч такий підхід не міг бути актуальним, адже в нові етапи історичного розвитку його функції, права і обов'язки в ринкових відносинах змінювались, ставали більш різноманітними, гнучкими і він вже не міг бути суто «власником» майна [2, с. 33].

За феодального строю середньовічної континентальної Європи «підприємці» сприймалися в суспільстві як «організатори». Вони займалися організацією фестивалів, парадів, вистав та різних інших заходів. Крім того, вони займалися і проектною діяльністю щодо будівництва на замовлення, про що пишуть у статті Т. М. Колесник, О. С. Демидова та Д. А. Колесник. Із цього випливає, що середньовічний «підприємець-організатор» займався розпорядженням майна свого замовника. А християнська мораль щодо підприємницької діяльності, на думку авторів, передбачала творчий аспект людського вміння розпоряджатися майном так, щоб із меншого створювати більше [1, с. 333].

Такі нові функції «підприємця» середньовіччя вже надають йому рис сучасного розуміння менеджменту та управління, що є прикладом зміни сприйняття підприємництва за нових історичних етапів.

Л. В. Романова звертає увагу на розвиток підприємництва у середньовічній Київській Русі і пов'язує виникнення підприємництва у Східній Європі з купецькою діяльністю, торгівлею та лихварством, хоча збагачення все одно часто було нерозривно пов'язано з проявом насильства і грабежу. На її думку, підприємництво здійснювали подвижники, які концентрували навколо себе ченців, за рахунок чого поселення забезпечувало себе роботою, майном, ресурсами залежно від нагальних потреб конкретного поселення [6].

Крім того, вважається, що юридичним документом, який регулював підприємницьку діяльність у Київській Русі, є кодекс «Руська правда», який був прийнятий за часів князя Ярослава Мудрого [1, с. 333]. Документ вміщав норми, які регулювали цивільні відносини, щодо позик, відсотків тощо.

Рухаючись далі від середньовіччя до пізнього Ренесансу чи раннього Просвітництва, погляд суспільства на підприємця продовжував еволюціонувати. Так, у період пізнього Ренесансу підприємцем стає та людина, яка

бере замовлення від держави на виконання певних робіт, надання послуг чи постачання ресурсів, продукції. У таких відносинах, коли держава ставала замовником, набував значущості аспект відповідальності для підприємця, що ставало важливою рисою підприємницької діяльності, на чому також наголошують Т. М. Колесник та С. Демидова [1, с. 333].

Стосовно того, що відбувалося в Україні тих самих часів та загалом у Східній Європі, то великий вплив на регулювання підприємницької діяльності мала Російська Імперія. За часів Петра I Російська Імперія змогла підняти рівень продуктивних сил, що вплинуло на розвиток та державний інтерес у підприємницькій діяльності. Проте держава здійснювала монополістичне та абсолютистське регулювання підприємництва, торгівлі і ринку. Держава самостійно визначала правила виробництва, надання згоди на виробництво, розміщення підприємств у конкретних землях. Україна, перебуваючи під таким прямим впливом адміністрації Російської Імперії, також підпадала під її регулювання. У ті часи розвиток підприємницької діяльності в Імперії був нерозривно пов'язаний із купецтвом і формуванням купецького стану як верстви населення. За ініціативою Єлизавети було сформовано три купецькі гільдії, які мали організувати підприємницьку діяльність у сфері купецтва за видом торгівлі, яка здійснювалася підприємцями. Як вважають Т. М. Колесник та О. С. Демидова, реальним завданням такого оформлення купецтва було більш ретельне та організоване надходження податків від середнього класу, адже багато «підприємців» того часу були задіяні в житті купецьких гільдій. Щодо реального збагачення Імперії за рахунок купецьких гільдій, то такого не відбулося, і великого приросту до скарбниці вони не принесли, хоч надходження податків від купецької діяльності як підвиду підприємництва вже було краще налагоджено ніж раніше. Щодо самого соціального статусу купців, то їх краще організаційне оформлення підвищило їхній статус у суспільстві [1, 334]. Якщо сприймати тогочасних купців як підвид «підприємців», то підвищення їхнього статусу також впливало і на розвиток і сприйняття підприємців як соціального прошарку, на їх популяризацію.

Крім того, в Європі відміна кріпосного права вплинула на розвиток і появу нових організаційно правових форм підприємств, таких як торгові доми, земельні банки, підприємства з акційними частками

Отже, на розвиток підприємництва впливали як історичні процеси, що змінювали цілі формації і відносини між власни-

ком і працівником, так і відносини держави і виконавця чи організатора робіт, у яких важливим аспектом стає відповідальність перед замовником, а також нагальні потреби в конкретній роботі конкретного регіону чи міста, що стимулювало появу нових можливостей у підприємств, а тому і нового сприйняття підприємств.

Наступним важливим етапом у розвитку підприємництва та сприйняття підприємця суспільством стає друга половина XIX століття і початок XX, коли відбувається індустріалізація та інноваційні процеси у виробництві, де провідну роль відігравали технологічні досягнення людини.

Нові підходи до розуміння підприємництва розробляли такі вчені, як Річард Кантільон, Йозеф Шумпетер, Адам Сміт та Жан Батіст Сей. Цікавим є те, що вчені цього періоду почали звертати увагу не на саму підприємницьку діяльність, а на підприємця як людину, що є рушієм у розвитку підприємства.

Річард Кантільон висловлював критику щодо залежності національного багатства від рівня виробництва підприємств, що надавало поштовх до розвитку ідей щодо незалежності ринкових відносин від абсолютистського державного контролю та імперіалізму. На думку вчених того періоду, важливим фактором для підприємництва була саморегуляція ринку і учасників соціально-економічних відносин, які ставали рушійною силою в такій саморегуляції. Л. В. Романова відзначає, що Річард Кантільон був першим, хто ввів у широкий вжиток поняття «підприємець», що походило з французького «entrepreneur» та означало «посередник». Відповідно до її дослідження, Кантільон називав підприємця людиною, яка витратила власні статки для отримання ресурсів, необхідних для виробництва певного виду продукції. Важливим моментом було те, що підприємець ніс ризики і не знав, за яку ціну зможе реалізувати вироблену продукцію [6]. Тож, на думку автора, «посередництво» підприємців здійснювалось між продавцями матеріалів, ресурсів та покупцем кінцевої продукції, яку підприємець виробляв на власний ризик для отримання прибутку, але не гарантованого, що і характеризувало ризикованість його дій.

Увага до важливості дій підприємця, індустріалізації, що призвело до підняття виробництва, зумовила виникнення класичної школи політекономії, до якої входив зазначений вище Адам Сміт. Саме Адам Сміт та фізіократи наголошували на природному порядку, що в розумінні ринкових відносин і означало саморегуляцію ринку, вільну від ретельного державного контролю.

У своєму аналізі освітлюваної теми В. Мадгізон наголошує, що Адам Сміт починає приділяти увагу підприємцям-людям, таким як роботодавці, ремісники, майстри та інші, але що він не виділяв бізнесменів серед підприємців, хоча бізнесмени як підприємці та «посередники» ставали провідною силою, які рухали природний порядок ринку та окреслювали ризик професії, маючи спільні риси з розумінням підприємця за Річардом Кантільоном. Таким чином, Адам Сміт більший інтерес виявляв до самої праці, а не до соціально-економічних відносин, в середині яких здійснювалася праця [2, с. 35].

Наступним, хто вплинув на новітнє сприйняття підприємця, був французький вчений Жан Батіст Сей, який розглядав підприємця як організатора людей-працівників у рамках виробничої одиниці, що відсилає нас до сприйняття підприємця в середньовічний період, адже має спільні риси, однак у XVIII-XIX ст. види діяльності у межах виробничих одиниць стають ширшими і стосуються різноманітніших сфер життя, аніж в епоху середньовіччя.

Такий вчений, як Альфред Маршал, підтвердив і розвинув позиції Жана Батіста Сея у своїй праці «Принципи економіки», наголошуючи, що підприємець є менеджером у тогочасному розумінні [2, 35]. Його менеджментські обов'язки включали організацію та розпорядження як людським ресурсом (працівниками), так і матеріальними ресурсами виробництва, такими як земля, матеріали тощо.

Менеджмент підприємця знову можна порівняти з організаторською діяльністю підприємця феодальних часів.

Ще один серйозний поштовх до еволюції сприйняття підприємця як учасника соціально-економічних відносин, а також і щодо самої підприємницької діяльності здійснив Йозеф Шумпетер.

Як зазначає у своїй статті В. Мадгізон, Йозеф Шумпетер на початку XX століття звернув увагу на підприємця в соціальному аспекті і виокремлював його характерні риси, серед яких були такі, як ініціативність, творчий підхід тощо [2, с. 34].

Таким чином, можна простежити, що вчена спільнота, до якої входили соціологи, економісти, з плином часу розвивала свій погляд на підприємництво під впливом технологічного і виробничого процесу, коли кількість виробництва переходила на другий план, а фактор людської творчості та ініціативності, оригінальності, ризиковості у своїй діяльності ставав на перше місце в ринкових відносинах, адже новатор-

ство та самовираження людини в новому розумінні XX-XXI ст. відповідає сучасним демократичним тенденціям.

Здійснивши аналіз підприємництва та рис, якими наділяли підприємців вчені початку XX століття, можна зіставити його результати із сучасним законодавчим закріпленням поняття підприємництва. Отже, Господарський Кодекс України [8] у статті 42 включає такі характеристики підприємництва, як самостійність, ініціативність, систематичність, ризиковість, що є вже більш-менш усталеними особливостями учасників підприємницької діяльності понад сто років.

Висновки

Виходячи з проведеного аналізу, на думку автора, можна зробити висновок, що сприйняття підприємця як учасника соціально-економічних відносин піддавалося впливу разом зі зміною сприйняття підприємницької діяльності в часи розвитку торгівлі, ринкових відносин. Надалі до розвитку підприємництва активно підключилося державне регулювання, яке ще півтора століття тому мало абсолютистський характер, але, у свою чергу, додало підприємцю нові обов'язки щодо державних замовлень та організаційних можливостей (витоки сучасного менеджменту). Крім того, підключившись до регулювання, держава запроваджувала відповідальність підприємців. Тим не менш XX-XXI століття в демократичних державах континентальної Європи разом з індустріалізацією та технологічним прогресом принесли нові ідеї щодо сприйняття підприємця, де в новітньому історичному періоді, коли відбувається розвиток і захист прав людини, повага до людської особистості, самовираження та ініціативність стала рушійною силою в розвитку підприємництва, в якій першу позицію займають самі підприємці, які запроваджують нові технології виробництва і самостійно рухають ринкові відносини та підприємництво до нових етапів розвитку, з новаторськими ідеями технологій, виробничого процесу, організаційного процесу тощо. У таких умовах держава набула роль «підтримки» підприємництва, а не абсолютизму. Такі риси, як ініціативність, ризиковість, свобода підприємництва (а значить, і підприємця в його діяльності), вже майже завжди фіксуються в законодавчих актах демократичних країн континентальної Європи, підтримуючи таку тенденцію. На думку автора, надалі саме підприємці будуть насамперед впливати на зміну та розвиток підприємництва, на зміну законодавчого регулювання підприємницької діяльності, адже

повага до людської особистості є актуальною засадою демократичних держав. Крім того, автор вважає, що сама людина змінює світ, адже перед початком діяльності стоїть ідея, свобода мислення та ініціативність, яку згодом на практиці реалізують у діях, що можна простежити і через сприйняття підприємця як учасника соціально-економічних відносин.

Список використаних джерел:

1. Колесник Т. М., Демидова О. С., Колесник Д. А. Історія розвитку підприємництва. *Економічна історія*. Харків : БІЗНЕСІНФОРМ № 1, 2013. 332-334. с.
2. Мадзігон В. М. Історія розвитку підприємництва як соціально-економічного явища. *Молодь і ринок*. 2010. № 7–8 (66-67). 33-37 с.
3. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2004. 328 с.
4. Вачевський М. В., Мадзігон В. М., Примаченко Н.М. Основи економічних знань 10 – 11 клас : підручник. Київ: ЦУЛ, 2004. 132 с.
5. Загородній А.Г., Мазній В.П. та ін. Основи підприємництва, фінансового менеджменту та маркетингу. Львів: Львівський бізнес Інкубатор при НУ «Львівська політехніка», 1995. 136 с.
6. Романова Л. В. Феномен підприємництва. Київ : Економіка АПК № 2, 1997. 30-36. с.
7. Селиванов В. Підприємництво в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку. *Право України*. 1995. № 83. С. 15.
8. Господарський Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

The article is devoted to the issue of the role and meaning of the concept of "entrepreneur" in socio-economic relations that have developed over certain historical periods, and how the entrepreneur's perception influenced the evolution of entrepreneurial activity as a phenomenon. The article explores the historical aspect of the development of the entrepreneur as a segment of society, the causes of its emergence and the processes that led to changes in the understanding of the type of activity of the entrepreneur. To analyze the development of the concept of entrepreneur, the article highlights the features of historical processes that took place in continental Europe, the positions of scientists, economists and sociologists who explored the issue in the historical retrospective of past centuries, the position of scientists and researchers of the present, as well as modern Ukrainian legislation and the perception of the entrepreneur in modern society. In addition, the article focuses on determining the impact of understanding the term that characterizes occupation on the very type of such activity in a global sense and because it has influenced more on the development of entrepreneurial activity, the economic relations that arise during such activity, or social perception of man, which is engaged in business. In addition, the article identifies the characteristics of an individual entrepreneur, depending on what characteristics they shared in a particular historical period or depending on socio-economic phenomena, because the concept of the entrepreneur was quite heterogeneous and understanding of the characteristics of such a person was subject to change. The main economic trends and their scientists-representatives demonstrate from the socio-economic and historical-economic approach how entrepreneurship as a kind of activity and the entrepreneur as an agent or a subject of this kind of activity emerge from each other, and what functions the entrepreneur performs and to achieve this goal in the context of new economic processes of the nineteenth and twentieth centuries. Raising this question, the article emphasizes the importance of understanding the historically conditioned processes and their impact on social and economic relations in society, and as a result, on the further development of entrepreneurial activity.

Key words: socio-economic relations, entrepreneurship, production, trade, business law, historical aspect, capital, profit.

